

Peto poglavlje – *Ukidanje suvereniteta Srbije na Kosovu i Metohiji (1964–1969)*, podeljeno je na osam potpoglavlja u kojima autor istražuje dalekosežan uticaj Četvrte plenarne sednice CK SKJ, tzv. Brionskog plenuma iz 1966. na budući status APKM. Obračun J. Broza Tita sa A. Rankovićem i Upravom državne bezbednosti (UDBA) otvorio je politički proces slabljenja SR Srbije i dalje razgradnje SFR Jugoslavije, dok je u APKM podstakao nacionalističku kampanju albanskih komunista koji su eksploatisali tezu o *deformaciji Udbe* kako bi u potpunosti ostvarili kontrolu nad APKM, potisnuli kadrove nealbanskih nacionalnosti i pozicionirali se u kampanji za promenu državnog uređenja SFRJ i SRS. U takvim okolnostima, autor ukazuje da su tokom 1967. otvorena mnoga pitanja: jezičko pitanje, kako bi albanski jezik postao suštinski ravnopravan u SFRJ, a dominantan u APKM; pitanje upotrebe zastave albanske nacionalne manjine koja je insistirala da ona bude istovetna zastavi NR Albanije; pitanje promene ustavnog položaja pokrajina u SRS koje je za cilj imalo da APKM preraste u novu jugoslovensku *Republiku Kosovo*, a što je političko-partijsko rukovodstvo SRS u početku odbijalo; i pitanje pokušaja približavanja i saradnje Prištine i Tirane, a koje je bilo opterećeno pojavama iredentizma i antijugoslovenskim delovanjem NR Albanije. Autor skreće pažnju da su pojedini srpski komunisti uvideli netačnost i dalekosežnu štetnost plasiranja neutemeljenih teza o ugroženosti i obespravljenosti Albanaca u SFRJ i SRS, navodeći primer književnika Dobrice Ćosića koji se navedenom suprotstavio na Četrnaestoj sednici CK SKS 1968, ali i detaljno opisao držanje niza srpskih kadrova koji su podržavali proalbansku politiku ili ostajali neutralni kako ne bi došli u sukob sa J. Brozom Titom koji je, kako arhivska istraživanja otkrivaju, donosio odluke u interesu jugoslovenskih Albanaca. Kako je u svrhu ekonomske pomoći razvoja APKM delovao Fond federacije za kreditiranje privrednog razvoja privredno nedovoljno razvijenih republika i krajeva i finansijsku pomoć upućivala i SR Srbija, autor pruža pregled širokih finansijskih ulaganja u APKM, dok sa druge strane ukazuje na pojačane pritiske koje su Albanci vršili na Srbe da budu otpušteni sa radnih mesta i da se iseljavaju iz Pokrajine i daje migraciona salda za period 1961–1971. Pored toga, autor detaljno obrađuje iredentističke demonstracije Albanaca u APKM 1968, ustavne promene u SFRJ i

SRS i donošenje Ustavnog zakona Socijalističke autonomne pokrajine Kosovo (SAPK) 1969, kojim je Pokrajina promenila naziv, ojačala autonomnost, stekla nadležnosti u sferi međunarodnih odnosa i narodne odbrane, a što je učinjeno bez adekvatne javne diskusije i vođenja računa o interesima srpskog naroda.

Treba dodati da se na početku monografije nalazi *Predgovor*, a na kraju *Zaključak* na srpskom i engleskom jeziku, uz prateći popis skraćena, pregled korišćenih izvora i literature i indeks imena. Monografija se odlikuje preglednošću, originalnim zaključcima i sposobnošću autora da narativ o Kosovu i Metohiji jasno sagledava kako iz svetske i jugoslovenske perspektive, tako i iz specifične prizme lokalnih srpsko-albanskih odnosa čineći na taj način značajan iskorak u odnosu na postojeća naučna dela korpusa istoriografije o Kosovu i Metohiji u 20. veku.

Miomir Gatalović

Jirgen Osterhamel, *PREOBRAŽAJ SVETA*, Novi Sad, Akademska knjiga, 2022, 1165.

Pisanje istorije sveta ima dugu istoriografsku tradiciju. Generacije naučnika pokušavaju na različite načine da predstavljaju razvoj celokupnog čovečanstva u prošlosti. Postoje brojni pristupi pisanju o ovoj oblasti, koja je poslednjih decenija doživela pravi uspon i tematski preobražaj usled procesa globalizacije. Jedan od tih pristupa oslanja se na staru praksu pisanja uporednih hronologija koje često ne povezuju događaje u uzročno-posledičnom nizu. Drugi način teži da se fokusira na političke procese uviđajući da svet ima mnoge kanale povezanosti od vremena velikih geografskih otkrića do danas. Treći princip se oslanja na kombinovanje različitih teorijskih modela (od teorija modernizacije, dekolonijalnih studija, dekonstrukcije „velikih pripovesti“ itd.) i istoriografskog tumačenja nepreglednog izvornog materijala na svim jezicima sveta. Brojna su otvorena pitanja u studijama globalne istorije: koja je mera odnosa u tumačenju prošlosti Zapada (dakle Zapadne Evrope i Severne Amerike sa Australijom i Novim Zelandom) i ostalog dela sveta poželjna, koje su to teme koje bi trebalo da su zajedničke svetskoj istoriji, kreće li se istorija sveta linearno, kao u starim opštim istorijama ka krajnjem „eshatonu“ (dolasku Božijem, demokratiji, komunizmu, modernosti

itd.), ciklično ili haotično. Ovo su samo neka od brojnih pitanja koja su otvorena poslednjih decenija.

Bez ikakve sumnje nemački istoričar Jirgen Osterhamel je u knjizi *Preobražaj sveta* otvorio i niz drugih pitanja. Njegov opus pokazuje težnju za premošćavanjem teorijskih uopštavanja društvenih nauka i oslanjanja na istoriografsku činjeničnost. Tokom sedamdesetih godina 20. veka Jirgen Osterhamel je specijalizovao međunarodne odnose na Londonskoj školi ekonomije, a doktorirao je na temi britanskog imperijalizma u Kini. Danas 70-godišnji autor svoju punu akademsku afirmaciju stekao je najpre kao poznavalac dela Maksa Vebera, a potom i kao ekspert u istraživanju kolonijalizma, Kine i globalne istorije. Knjiga *Preobražaj sveta* (nem. *Die Verwandlung der Welt. Eine Geschichte des 19. Jahrhunderts*) najpre se pojavila 2009. godine u Nemačkoj, a vrlo brzo usledili su prevodi na mnoge svetske jezike. Ugledna novosadska izdavačka kuća Akademiska knjiga je sa timom prevodilaca (Đorđe Trišović, Željko Radinković, Emina Peruničić i prof. dr Mihael Antolović) početkom 2022. godine objavila ovo veoma obimno delo (osnovni tekst ima 950, a sa referencama i pratećim delovima ukupno 1168 strana) na srpskom jeziku.

Na osnovu letimičnog pregleda sadržaja može se uočiti da je ova obimom velika knjiga podeljena na tri celine (*Približavanja* (str. 23–137), *Panorame* (137–665), *Teme* (665–931)). U svakom od navedenih velikih delova obrade ni su najrazličitiji fenomeni. Ukratko, u prvom delu analizira se prostorno, vremensko, demografsko uobličavanje sveta. Umesto starih toponima (poput Tartarije ili Velikog Sudana čije se granice poklapaju sa prostorom današnjeg Sahela) usled poslednjeg velikog talasa geografskih otkrića došlo je do ogromnih promena u mentalnim mapama ljudi. Slično važi i za vreme, ali i za informacije koje su u vremenu pozitivizma u nauci, masovnog opismenjavanja, tehnoloških promena koje su ubrzale transfer znanja, realizma u književnosti i pojave statistike i fotografije dobile drugačiji smisao širom sveta. Pod *Panoramama* autor je podrazumevao proučavanje različitih migratornih kretanja, životni standard, gradove, pogranične oblasti, imperije, međunarodne odnose (sistem sila, uloga ratova i internacionalizacija brojnih društvenih pokreta), revoluciju i državu. Poslednji deo Osterhamelove „trijade“ nosi

naziv *Teme*. Unutar ove tematski veoma razuđene oblasti autor je čitaocima predočio razvoj energetike, radnih odnosa, školstva, mreža razmene (infrastruktura, saobraćajnice, finansije), globalnih hijerarhija, obrazovanja, a na kraju je pokušao da pronađe i posebno mesto za civilizatorsku misiju i religioznost.

Premda bi čitalac mogao, naročito u oblasti materijalne kulture koja je veoma prisutna u delu, da primeti velike sličnosti sa *Materijalnom civilizacijom, ekonomijom i kapitalizmom XV do XVIII veka* francuskog istoričara Fernana Brodela, postoje i vidljive razlike. Iako Osterhamel slično Brodelu veruje u principe sistema i, unutar njega, rotirajućih podsistema, naš savremenik znatno ambicioznije, šire i dublje postavlja sopstvenu analizu. U delu *Preobražaj sveta* moguće je pronaći dijalog sa mnogim autorima istoriografije i društvene teorije naše i prethodnih epoha. Po sopstvenom priznanju, Osterhamel je pokušao da prevaziđe ne samo glavne aporije Brodelovog dela, već i dosadašnjih sinteza iz oblasti globalne istorije. Tako je autor ponudio drugačiju viziju odnosa od ser Kristofera Bejlja i njegove knjige *Rađanje globalnog sveta*. I dok su Bejlja više interesovali Indija, nacionalizam, religija i telesne prakse, Osterhamelova pažnja usmerena je ka ekonomiji, ekologiji, međunarodnoj politici i nauci. Oslanjajući se na radove iz imagologije i studija sećanja, Osterhamel je pokušao da na prvom mestu istakne one činioce koji su učestvovali u kreiranju istorijske svesti – muzeje, arhive, pozorišta, bioskope, masovne štampane medije itd.

Premda je i Erik Hobsbaum nastanak formativnih mehanizama „dugog 19. veka“ smeštao pre 1789. godine, on je, slično prethodnicima, označio Francusku revoluciju kao ključnu vododelnicu između stare i nove epohe. Fokuserajući se na političke i ekonomske promene uz snažan uticaj marksističke paradigme, Hobsbaum je svoju pažnju, ipak, vezao za evropski prostor. Suprotno Hobsbaumu, ali i uz dozu razumevanja i dopunjavanja, Osterhamel je istakao relativnost kao bitan činilac u percepciji istorije na globalnom nivou. Slično Hobsbaumu, Osterhamel deli istoriju 19. veka na tri posebna i osobena dela koji su, doduše, po karakteru suprotna od engleskog istoriografskog klasika: *Sattelzeit*, viktorskijsko doba i *Fin de Siècle*.

Osterhamelov istoriografski tok na globalnom nivou nikako ne treba razumevati eshatološki i jednolinijski. Upravo zbog toga u delu se

istiće asimetričnost i nelinearnost mnogih zajedničkih fenomena. Sa osećajem za lokalno Osterhamel se naročito fokusira na prostor zapadnoevropskog i američkog Severnog Atlantika, Južne Amerike, Južne Afrike, Indije, Kine, Japana, i, u manjoj meri, ostalih delova sveta. Slično tome, mnogi procesi odvijaju se u ovim zemljama paralelno (sa istim, ali i različitim ishodima), ali i neujednačeno.

Tipološki pristup odlikuje analizu mnogih struktura (od gradova, migracija, ropstva, rada, društvenih slojeva itd.). Doduše, multifaktorski Osterhamel je objasnio i razloge suprotnih ishoda brojnih zajedničkih pojava (od ropstva u Južnoj i Severnoj Americi, do ukidanja kmetstva u Rusiji, uspona i padova gradova, vesterizacije evroazijskih zemalja itd.). Komparativna prednost u odnosu na, primera radi, Fernana Brodela, svakako jeste i sintetički osećaj za političke promene. Čini se da postoji dosta osnova da se govori o političkim krizama na globalnom nivou – počevši od one krajem kalendarškog 18. i početkom 19. veka (koja je ostala vezana za američki i evropski prostor), do sistemskih poremećaja polovinom 19. veka (od buna 1848–1849, Krimskog rata, ratova za ujedinjenje Italije i Nemačke, Američkog građanskog rata, Ustanka u Indiji i Tajpeškog ustanka u Kini) koje utiču na povezanost sveta.

Višeslojno, i sa različitim rezultatima, bilo je povezivanje, ali i prenošenje ideja. Posebno ubedljivo autor je dao veoma slikovite primere širenja nacionalizma, parlamentarizma, konstitucionalizma i demokratije koji su imali ograničen domet u Osmanskoj carevini, Iranu, Rusiji i Kini. Međutim, primeri Rusije i Sjedinjenih Država ukazuju i na delimičnu povezanost u odnosu na fenomene prinudnog rada (ropstva i kmetstva), kao i migratornih kretanja ka retko naseljenim prostorima velikih stepa.

Preobražaj sveta ne nudi jedinstvenu liniju nezaustavljivog progressa u tehnološkim odnosima. S pravom je istaknuto koliko su naučna otkrića imala ograničen značaj na živote ljudi i koliko je sve veće učešće mašina u svakodnevnom životu bio složen i dugotrajan proces. Industrijalizacija je imala različite faze, intenzivnost i dubinu u pojedinim zemljama. Međutim, razvoj privrede i prelazak iz poljoprivrede na industriju i sektor usluga prevazišao je granice čak i „najdužeg“ 19. i „najkraćeg“ 20. veka, čega je svestan i autor. Primera radi, tehnološki uspon u poljoprivredi bio je neujednačen i spor – tek je sredinom dvadesetih godi-

na 20. veka opalo korišćenje konjske snage u poljoprivredi. Slično važi za brojne epidemije i demografske promene – procesi i strukture bili su dugoročniji od događajnosti i uslovne periodizacije.

Osterhamelov ambiciozan poduhvat ima i svojih negativnih strana. Mnogi prostori dobili su neujednačen tretman, brojne statističke podatke veoma je teško proveriti u praksi. Ostaje žal što autor nije više pažnje posvetio religiji, bezbednosti, hijerarhijama, značaju komunikacija i globalnih finansija, odnosno kapitalizma. I pored svega navedenog, važno je naglasiti da je pred domaćom publikom jedno izuzetno delo vanrednih istoriografskih refleksija koje podseća istraživače na značaj tematske širine i međupovezanosti brojnih pojava na globalnom nivou.

Petar S. Čurčić

Елена Юрьевна Гуськова, ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА РОССИИ В ГОДЫ ЮГОСЛАВСКОГО КРИЗИСА 1985–1995, Санкт-Петербург, «Владимир Даль», 2022, 462.

Jelena Jurevna Guskova (Moskva, 1949), doktor je istorijskih nauka i specijalista za istoriju bivše Jugoslavije. Rukovodilac je Centra za izučavanje savremene balkanske krize Instituta za slavistiku Ruske akademije nauka, inostrani član Srpske akademije nauka i umetnosti i član Senata Republike Srpske.

Autorka je u predgovoru ove naučne monografije istakla kako do sada nije bilo ozbiljnog i sveobuhvatnog naučnog istraživanja ruske spoljne politike u odnosu na Balkan krajem 20. veka. Temu ruske spoljne politike u odnosu na jugoslovensku krizu za vrijeme Mihaila S. Gorbačova i Borisa N. Jeljcina istraživala je nekoliko decenija. O tome je pisala u više navrata u svojim prethodnim knjigama i člancima. Za pisanje ove naučne monografije autorka je, osim odgovarajuće literature, koristila građu Arhiva Jugoslavije, Arhiva spoljne politike SSSR/RF, Ruskog državnog arhiva novije istorije i arhivu Fonda Gorbačova. Korišćeni su brojni objavljeni dokumenti Ministarstva spoljnih poslova Ruske Federacije, kao i dokumenti sa sjednica OUN i Savjeta bezbednosti na kojima je učestvovala i Rusija. Konsultovani su i objavljeni dokumenti Centra za izučavanje savremene balkanske krize Instituta za slavistiku Ruske akademije nauka i Fonda Gorbačova. Takođe, korišćena je obimna memoarska literatura ruskih i zapadnih diploma-